

Змест

ЧАСТКА I. ГРОЗНЫЯ ЦЕНІ НАЧНЫЯ	3
Раздзел I. Візіт устрывожанага чалавека.....	5
Раздзел II. Пад'езд кавалераў.....	18
Раздзел III. Дáмы, манахі і паршывы беларускі рамантызм.....	29
Раздзел IV. Пра жанчыну з мінулага, абеляў у адстаўцы і пра тое, як чытанне Евангелля не прынесла аніякай карысці, акрамя маральнай.....	49
Раздзел V. Чалавек знік.....	69
Раздзел VI. Кароткі. Аб сівым антыквару і «барыгу».....	90
Раздзел VII. Што было сказана ў «Новым Тас- таменце» і якую таямніцу схаваў у «Апакаліпсісе» Іаан Багаслоў... ..	95
Раздзел VIII. Зноў гасне неба.....	118
Раздзел IX. Кладна. Дарога. Адрашэнне.....	138
Раздзел X. Ідылія ў кантрастах.....	144
Раздзел XI. Белая Гара.....	170
Раздзел XII. Пачатак пошукаў.....	187
Раздзел XIII. Нарада двух кавалераў, аднаго ўдаўца і аднаго жанатага.....	200
Раздзел XIV. Пра вар'ятаў і дробязі, якія не вартыя і выедзенага яйка.....	208
Раздзел XV. Пра новую хату, спраўджаныя сны і пра тое, як забіваюць чалавека і ці лёгка другому двухногаму зрабіць гэта.....	231

ЧАСТКА II.	КАТАКОМБЫ, ЗМРОК І АГОНЬ	238
Раздзел I.	У якім ніхто з «трох мушкецёраў» амаль нічога не ведае, а той, хто ведае, не можа расказаць	238
Раздзел II.	У якім я зашмаг балбачу і, на- супор логіцы, шкадую правакатара	256
Раздзел III.	Перад вачыма кахання, вачыма вар'яцтва і смерці	272
Раздзел IV.	Загадкі і адгадкі. Палкоўнік, лейб- медыкус і пракуратар.....	297
Раздзел V.	У якім я амаль складваю лапы, падводжу вынікі паражэння, але своечасова ўспамінаю пра пэўную аптымістычную жабку.....	342
Раздзел VI.	Дзе іхнія сляды, дзе твае сляды? Хто знойдзе іх, хто знойдзе цябе?	369
Раздзел VII.	Пра жыццёвую неабходнасць грун- тоўнага вывучэння стараславянскай граматыкі і алфавіта, пра без пяці хвілін дактароў навук, якія таксама бываюць асламі, і адну дапамогу, якая прыйшла непапраўна позна....	396
Раздзел VIII.	Два прывіды ў лагчыне нечысці і дама з чорным манахам, або Паршывы беларускі рэалізм	402
Раздзел IX.	Цынізм трохсотгадовай і сучаснай, смяротная кара за смяротнасць ад- ной душы з трох і святая веліч ад- наго апаганшчыка праху.....	429
Раздзел X.	Бывай!	444
Раздзел XI.	«І герб радавы разбіваюць на ка- мені тым».....	448
ЭПІЛОГ.	КАНЕЦ ПАД'ЕЗДА КАВАЛЕРАЎ	488

*В. К., якой гэты раман абяцаў
дзесяць год назад, з удзячнасцю*

ЧАСТКА I

ГРОЗНЫЯ ЦЕНІ НАЧНЫЯ

З чаго мне, чорт пабірай, пачаць?

З таго прадвесня, калі за акном было сутонне і мокры снег?

А што вам да леташняга снегу й сутоння?

Пачаць з таго, хто я такі?

А што вам, урэшце, да мяне, звычайнага чалавека ў вялізным горадзе? І нашто вам мая самахарактарыстыка?

Адразу браць быка за рогі і расказваць?

А якое я маю права на вашу ўвагу? Тое права, што вы заплацілі грошы? Дык мала за якія паршывыя гісторыі людзі плацяць тые грошы.

Разбягаюцца думкі. Усё тое, што адбылося, — яно ж датычыцца мяне, а не вас. І патрэбна гэта, пакуль тое, не вам, а толькі мне. Хіба толькі мне? Так, пакуль я не раскажу ўсяго, — толькі мне.

Я ведаю, з чаго пачну. Паколькі, да часу, гэта толькі мая гісторыя, я пачну з самаапраўдання. І толькі пасля перайду да таго, хто я такі і што здарылася ў той снежны і мокры сакавіцкі вечар.

І — каб вы не казалі «а што нам да ўсяго гэтага?» — я абяцаю, што раскажу вам самую

дзівосную і неверагодную гісторыю майго жыцця. А — можа, таму, што гэта было са мной, — мне здаецца, што гэта нават самая неверагодная гісторыя, якая толькі адбылася на зямлі Беларускай за апошнюю чвэрць стагоддзя.

Урэшце, мяркуйце самі.

Розныя дурныя чуткі ходзяць пра яе, пра маё злачынства, пра той закрыты працэс, на якім я нібыта быў ці то падсудным, ці то сведкам.

Наконт падсуднага — глупства. Не хадзіў бы я на волі, каб быў падсудным. А паколькі справа была звязана з забойствам, з некалькімі забойствамі, то неяк надта ўжо хутка я, падсудны, уваскрэс на гэтай зямлі. Але цень праўды быў у цені падазрэння, які часова лёг на мяне.

Сведкам я таксама не быў. Быў я дзейнай асобай. Магчыма, занадта дзейнай. Часам больш, чым трэба было. Рабіў дурасці — і рабіў разумныя рэчы. Блытаў і ішоў проста да мэты.

Але без мяне «Альшанская таямніца» (нумар справы з часам знойдзеце ў архівах) не была б не толькі развязаная, але не дайшла б і да сярэдзіны развязкі.

Ёю проста ніхто не зацікавіўся б.

Цень чуткі, цень плёткі таксама абражае чалавека. І вось цяпер, праз некалькі год, я магу ўрэшце давесці сваё апавяданне да канца, аддаць вам, крыху выстраіўшы і ўпарадкаваўшы, свае даведзеныя (збольшага) да ладу нататкі. Ніхто не супраць, а менш за ўсё я сам. Разблытаны апошні вузел, усё высветлена да яснасці.

Што датычыцца маёй тагачаснай (гэта гісторыя дужа змяніла мяне) натуры, я нічога не правіў. Хай «Ён» будзе такі, які быў. Гэта ж «Ён» тады перажываў, думаў і дзейнічаў...

Як мяняецца чалавек! Усё новае, і новае, і новае наплывае на душу, новыя думкі, погляд, страсці, туга і радасць — і сам здзіўляешся сабе, колішняму. І шкада сябе колішняга. І немагчыма — дый не хочацца — вярнуць былое.

Я аддаю вам яго, я аддаю вам сябе на суд строгі і бесстаронні.

РАЗДЗЕЛ I

Візіт устрывожанага чалавека

Прозвішча маё Косміч. Хрышчаны (гэта ўсё бабця) Антонам. Бацьку, калі хочаце, звалі Глебам. Маці — Багуславай. Занятак бацькоў да рэвалюцыі? Бацька, скончыўшы гімназію, якраз паспеў на Зялёнага і Махно. Маці — гады тры як кончыла гуляць у лялькі.

Я даю вам гэтую разгорнутую анкету, каб не гаманіць доўга. Анкету з дабаўленнем міліцэйскага апісання прыкмет. А раптам нешта нараблю. Асабліва пры маёй схільнасці ўблытвацца ў розныя прыгоды, на якія мне да таго ж шанцуе.

Мне трыццаць восем год без малога. Стары кавалер, як казалі мая знаёмая Зоя Пярэрвенка, з якой у мяне тады якраз канчаўся — а мабыць, такі канчаўся — кароткі і, як заўсёды, не вельмі ўдалы раман.

Гэткі стары-ы кавалер, які за вайной ды навукай не ажаніўся, а цяперака позна ўжо.

Жыццяпіс гэтага старога кавалера пададзены пункцірам. На два гады раней, чым трэба, скончыў школу. Шчанюком з мокрым пыскам. У сорок першым. Напярэдадні. З выпускным балем,

дзяўчынкаю ў белым і вальсам да раніцы. Дурны, збіты, зацяганы дрэннымі пісьменнікамі прыём. Але тут так і было. На жаль і тугу. Таму што той раніцай дзве першыя бомбы ўпалі на паштамі і кінатэатр. Мы з ёю былі ў кінатэатры, так што ўсё гэта здарылася на маіх вачах.

Трос перад ваенкамам пасведчанне аб заканчэнні школы. Пашпарта яшчэ не было. Але паверылі. Быў... здаровая, словам, вымахала доўбня. Узялі.

І сербануў я тут спаўна. Родны гарадок. Адступаем. Над паравым млынам адзіны ўцалелы рэпрадуктар, і з яго бравурны марш. І нараўлянін Каляда, камандзір майго аддзялення, увесь у пыльных бінтах, разануў па ім з аўтамата (мала іх яшчэ тады было, ледзь не адзінкі).

Разануў, «каб не звягав, паразіт».

Тут і скончылася мая ўзнёслая маладосць. Тут, а зусім не тады, калі мы прыкрывалі адыход нашых і Каляду забілі, а мяне, засыпанага зямлёй, узялі ў палон. Было гэта паўночней Оршы.

Я ўцёк з эшалона пад Альберцінам. І тут жа ў Слоніме ледзь зноў не трапіў... Уратаваў мяне дзядзька Здзіслаў Крыштафовіч. Як толькі яго не хвалілі: «паслугівач, і падбрэхіч, і...»

Немцы пасля, у канцы сорак другога, павесілі яго, харошага чалавека, у вёсцы пад Слонімам.

І добра хаця тое, што ўжо дзесяць год стаіць яму ў той вёсцы помнік.

Вось так, сябры.

Партызанка. Зноў армія. Моцна зранены ля Патсдама. Дэмабілізаваны.

І пачалі мяне тут ва ўніверсітэце вучыць «уму-маразму». У пяцьдзясят першым атрымаў

Калі мы з ім даставілі да мяне сабак — Эльма так і не прачнулася, і я валок яе на руках, цяжкую, як цяля, — ён адпусціў машыну і раптам сказаў мне:

— Там побач з рэстаранам у вас што, кафэ? І сядаць не трэба?

— Не трэба. І за мною яшчэ доўг гонару.

Ён моўчкі павёў мяне пад руку. І толькі калі мы ўжо стаялі ля стойкі і прысёрбвалі каву з каньяком, азваўся нечакана мякка:

— Плача нутро? То ж бо, я гэта ведаю. Сам двойчы перажыў такое... Дык вось, Антоне, калі нешта ўспомніш, калі нешта знойдзеш — ты Хілінскаму скажы. Мы ж сябры, ён мяне праінфармуе, — уздыхнуў: — Я ж ведаю, мала радасці чалавеку, ды яшчэ ўразліваму, цягацца па нашых установах.

Паклаў мне руку на плячо.

— А на Клепчу, хлопец, не сярдуй. Ён яшчэ малады, дурны, жарсткаваты ад маладосці. Зарываецца, як шчанюк-выжал. Жыццё яго не біла, не ламала. Вось ламане, як нас з Адамам, будзе ведаць цану дабрыні і даверу да таго, каго трэба. Пераканаецца, якая гэта палёгка, калі ніхто ў другі раз не б'е цябе доўбняй па галаве.

РАЗДЗЕЛ VI

Кароткі. Аб сівым антыквару і «барыгу»

Мне ўсё ж давялося яшчэ зайсці да Клепчы, хаця я не жадаў гэтага горай за смерць. Здарылася так, што вечарам наступнага дня ён пазваніў

мене і ласкава праінфармаваў, што ні ў адным камісійным магазіне горада тых карцін — пра-
бачце — няма і што, значыцца, меў месца кра-
дзеж. Значыцца, усё было проста.

— Не, не проста, — сказаў я ў трубку. —
Не ведаю, як з ягонай смерцю, але ён не паехаў
бы на Романь, чакаючы звестак ад жонкі. Маглі
скарыстацца адсутнасцю. Бо нехта, скажам, абя-
цаў за Евангелле вялікія грошы. Шукалі яго, не
знайшлі, прыхапілі, што трапілася пад руку, ды
і ўсё. А маглі і забіць у нейкі невядомы спосаб.

— То што б вы параілі, шаноўны Антон Гле-
бавіч?

— Я ведаю? Я стаў бы шукаць таго, хто ўма-
ляў прадаваць яму кнігу, мо ён і падгаварыў
узломшчыкаў.

— А можа, сапраўды схапіла сэрца, упаў, за-
хлынуўся? А кватэру абрабавалі пасля?

— Вашы гіпотэзы, вы і правярайце.

Я паклаў трубку. Я цярынець яго не мог за
адно толькі падазрэнне.

У гэтыя дні я зрабіў адно адкрыццё. Круціў
кнігу і так і гэтак і знайшоў у дзвюх мінія-
цюрных чырвоных літарах нібы ўплеценныя
ў завіткі лісцікі, кветкі і віэрункі — ініцыялы.
Можа, мне гэта і здалося, але як часам бачыш
у пляме на сцяне партрэт або пейзаж, так бачыў
я ў дзвюх мініяцюрах ініцыялы ПДА — Пятро
Давыдавіч Альшанскі — і ВХА — Вітаўт Хвёда-
равіч Альшанскі. Гэта, здаецца, сцвярджала той
факт, што Евангелле належала ім, але я не ве-
даў, чым гэты так званы факт можа мне дапама-
гчы. Ну, скажам, мог быць такі пабуджальны
матыў, як выкраданне фамільнай каштоўнасці.

не было літар э (яе ў той час увогуле не было) і, вядома, ў. Бо кірылаўскі алфавіт яе не ўжываў, і мы нават не ведалі б, ці існаваў такі гук у нашай тагачаснай фанетыцы, каб не ўскосныя меркаванні і каб не беларускія кнігі, што пісаныя арабскім шрыфтам, які мае і *дз*, і мяккае *ць*, і шмат іншых рэчаў такога роду.

Затое, па роздуме, я ўключыў у алфавіт літару *ш* (шта), досыць распаўсюджаную ў тагачасных тэкстах. Такім чынам, у мяне атрымалася трыццаць літар, або два рады па пятнаццаць.

На адным баку былі такія літары (я, вядома, даю сучаснае іх напісанне, а не вычварнае тагачаснае).

ШТА ФНА НЦ П

І больш нічога да самага канца ўсёй шасцідзсяцітрохсантыметровай палосы. Я падставіў літары.

ЯК ЛА ТІ Н

«Як латін...» Нешта складалася. Але чаму толькі гэта? Напісаў, пасля раздумаў і перагарнуў стужку? Можа быць.

Першая літара на адвароце *щ*. Гэта значыць *е*. «Як латіне». І тут добра. *Пя* — значыць *ра*. Што ж яны *ра*? *Пако этнас*? Глупства, пане дабрадзею. Але вось дзясяты радок *хмнв Finis* падыходзіць — *куць Finis*. «Як латіне ракуць *Finis*». Што ж, гэта чалавек яшчэ й тут шыфраваў? Пісаў першы радок, дзясяты, дваццаты, а пасля запаўняў прамежкі іншымі радкамі? Але дваццатым радком было нейкае дурацкае *ані ы б*. Гэта я малпячай сваёй часткай падумаў расшыфраваць усё з налёту.

Калі я пераклаў літарэю на звычайную, нармальную чалавечую мову, на палосе з'явілася такое:

Першая палова стужкі:

Ра дако
 ЕТНАС
 А ПАДСКАРВІ П
 АРУГА ОТКУ
 МЕНА І ТЫМЗ
 УСТРЬЕ КЛЕ СЫНГН
 НИЮ НЕМАД ГРАМАТН
 МАН
 КУТЬ ХА
 FINIS
 НЗ НЕ ВЗ
 ЦЮ МОЕЮ
 АЖЫВЗ А ШУКАТИ ТУ
 І ТУТАМЗ ГЛЫБЕ
 ПЛА ЖЫВАЦЕ ЗАВА
 ТЗ ВРХНІ П
 УНІВЕРСАЛЫ
 А КУСТ
 МАРА Ю
 АНІ
 Ы
 БУ
 КРИМ'З
 КОНТР
 ЛАНДЗ
 ЛАНДЗ
 НИ
 А В КАПЬ ЗТА
 ОРАЗ КАВАРІЕ
 ОБАЙ ПАЧЫ
 СУ
 АЗ АНІ П

Другая палова стужкі:

ШУТЬ І ШТ
 КУТНІ ДОЖНІЦА КИНО
 АЧЭКУ ОКРУГ З СТУПЗ
 АДУВАСНАЯ ЛОЖ
 КАПЬ СРЛА
 ЗРЕ ЦЕЛНА А НЕВІ
 РА ЖОНА А КЛОТ
 ПСІНО А ЧІННО
 АА СУДАКЗ
 О МАЮ ТО МА
 НЕ ВОМОДЭВЗ
 ЧАВОЯ ПУСТРА А
 КРАЙ ПАІНФАН ВА
 НИЦА КА
 ПУДРОКІТМ АД
 ВУДЭВУ
 СКАНІ
 АНІ
 СНО ВО
 ДОВЕКУ
 АМАНЗ

Пытанне першае: чаму пісаў наўскос? Пытанне другое: чаму пергамент увесь носіць сляды колішняй змятасці і сям-там плямы ад клею? Пытанне трэцяе: якім метадам запісу карыстаўся той чалавек?

Вось слова «капь», старая мера вагі. Яна паўтараецца. Ясна, што гэтыя радкі павінны быць побач, бо, хутчэй за ўсё, тут пералічваецца нешта. Але паміж словамі *капь зта* і *капь срла* не дзесяць, а адзінаццаць радкоў. Не, гэта зноў не тое. Ты зноў ледзь не ўдарыўся па лёгкай дарозе. Зноў. І таму зноў пакарай сябе цяжкай працай, чалавеча.

Думай, хлопец! Як бы ні здавалася, што сэнс лёгкі, — думай. Думай! Варушы мазгамі. Чаму паласа змятая? Чаму наўскос? Чаму плямы